

Александра Костић Тмушић

Филозофски факултет, Косовска Митровица

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: aleksandra.skt@gmail.com

ПОЕТИКА ПЛАЧА У ЖИТИЈИМА СВЕТОГА САВЕ

Апстракт: *Поетика плача у старој српској књижевности није довољно истражена, те је рад имао за циљ да сагледа плач у Доментијановом и Теодосијевом житију Светога Саве и на тај начин приближи овај жанр, или поджанр савременом читаоцу. Доментијан и Теодосије су највећи писци српског средњег века, они су убличили обрасце жанрова које је поставио Свети Сава и из тог разлога је плач у њиховим житијима Светога Саве предмет истраживања, анализирања и тумачења.*

Кључне речи: *плач, сузе, Доментијан, Теодосије, Свети Сава.*

Појам жанра заузима средишње место у изучавању књижевне историје, вероватно зато што је добро и дуго успевао да премости јаз између критичке теорије и праксе књижевне критике. Теорија жанрова постоји упоредо са историјом поетике. Од Аристотела и Платона она је обично обухватала философска истраживања, која су била шира и амбициознија него она сама. Са друге стране, она је традиционално служила као инструмент у пракси песника и критичара. Појам жанра је истовремено окренут и према будућности и према прошлости.

Средњовековна поетика ставља у први план оно што је универзално; уместо у индивидуалном и посебном, она живи у родовима и типовима књижевног стварања. Изучавање жанрова показује и на материјалу старе српске књижевности исте законитости и појаве које су могле да буду установљене у књижевности Византије, старе Русије и западне Европе средњег века. Књижевно дело ни у српској књижевности није било јединствено, омеђено творевина, која би се могла посматрати у светлу ауторског начела. Текстови се спајају и мењају, нарастају и прерастају у нове, „да се у току свих тих промена на њима изређају многи познати или непознати аутори.“¹

Систем жанрова у старој српској књижевности формиран је свакако на византијском искуству и захтева исцрпна текстолошка истраживања, јер рукописна традиција, односно, рукописно наслеђе нашег средњег века још није у потпуности проучавано и систематизовано. Поготово још није разјашњена семиотика старих жанрова, како тврди Д. Богдановић², те се суочавамо с проблемом природе појединих књижевних врста, као и са разграничењем песничких и прозних текстова. Наиме, „васкрсла је стара потреба егзегетичког карактера, коју је сјајно развило средњовековно тумачење верских текстова. Ми више не можемо да „прескачемо сва та места“ јер дело

1 Богдановић 1997

2 Књижевно уметничко дело у средњем веку живи у жанру и подложно је непрекидној изменљивости као и сам жанр коме припада. Текстологија има стога превасходни задатак да утврди текст сваког дела, његову генезу и историју; делатност текстолога треба да омогући целовито и успешно бављење истраживача поетика.

посматрамо не само својим поетичким местима. Сарадња филолога и теолога постаје поново могућа, чак неопходна.³ Из тог разлога важно је да се нагласи да само изузетно и једино образовани теолог може да разјасни, рашчлани и појасни стари српски текст у свој његовој суштини.

Димитрије Сергејевич Лихачов гледа на жанр као на историјску категорију и на материјалу старе руске књижевности утврђује принципе његове класификације: функционални, структурно-композициони и тематски принцип. Жанрови су, по Лихачову, одређени пре свега својом употребом. Будући да се у свакој епохи жанрови у књижевности издвајају под утицајем свих променљивих фактора заједно, „уколико се оснивају на различитим обележјима, пред историју књижевности поставља се нарочити задатак: да проучава не само жанрове, него и оне принципе на којима се остварују жанровске поделе, да проучава не само поједине жанрове и њихову историју, него и сам систем жанрова сваке дате епохе.“⁴ Они не стоје независно један од другог, већ чине одређени систем, који се у историји мења.

Жанрови чине одређени систем зато што су плод читавог једног сплета узрока, и због тога што међу њима постоји узајамна повезаност. Када се сагледа жанровски систем сваке дате епохе, долази се до закључка да тај систем није посматран у њиховом узајамном односу. У књижевности сваке епохе постоји равнотежа унутар одређеног система, која је споља стално нарушавана и стално успостављана на новој основи, која ступа у комбинације са појединим видовима писмености и са појединим видовима уметности. Оно што није добро је то што се жанрови старе српске књижевности схватају са извесном дозом модернизације, а то је веома штетно за њихово истраживање. Како бисмо што боље схватили систем жанрова у старој српској књижевности, морамо да се ослободимо наших савремених представа о жанровима. Дела старе српске писмености стоје у сложеном односу узајамног прожимања; једно дело улази у састав других.

Истраживач старобугарске књижевности Красимир Станчев⁵ у студији о стилистици и жанровима старобугарске књижевности проблем жанра поставља као начин организације говора о делу, разликујући три основна вида: поетски, беседнички и прозни. Када је у питању проучавање средњовековне књижевности, као затвореног система у оквиру византијског и источноправославног цивилизацијског круга, Ирена Шпадијер истиче „да је жанр историјска категорија која је у случају српске књижевности прилично јасно хронолошки одредљива (крај 12. и почетак 18. века)“⁶ па, како препоручује, теорија књижевних жанрова треба и о томе да води рачуна.

Српска књижевност средњег века има свој специфични жанровски систем у оквиру којег издвајамо *прозни* (беседа и слово, проповед, посланица, житија, повеља и родослов, казање), *поетски* (сви облици црквеног песништва: акатист и канон, кондак, служба и стихира, тропар) и *прелазни* (молитва, плач и похвала).

Плач, као прелазни књижевни жанр, несумњиво припада најстаријим видовима књижевног стваралаштва. Јавља се као посебна књижевна врста у византијској књижевности.⁷ Уз плач се „синонимски јављају још и називи „риданије“, „вапај“, „крчаније“. Но, појам „плач“ најчешће означава сам књижевни жанр.“⁸ Представља својеврсну књижевну тужбалицу, која је историјски више везана за библијске мотиве

3 Маринковић 2001, 74

4 Лихачов 1972, 52

5 Станчев 1982

6 Шпадијер 1996, 369

7 Богдановић 1980

8 Трифунувић 1990, 249

(Плач Јеремијин) него за фолклорну традицију нарицаљки. Међутим, „средњовековни плач је близак тужбалици и подсећа на елегiju, али није ни тужбалица ни елегija, јер се разликује од њих по дубоком осећању покајања. Чак и када њиме доминира туга, то се осећање превазилази надом и вером у царство небеско.“⁹ Плач је као жанр запостављен. Најчешће има функцију поджанра у житију или похвалном слову. И када има функцију жанра, а и када има функцију поджанра, плач се одликује стилским средствима као што су: реторско питање, анафора или парадокс. Када у лексичком плану „преовладавају изрази који илуструју стање жалости и туге, плач као поджанр, више него молитва и похвала, доприноси портретизацији ликова и њиховом емотивном профилу.“¹⁰

У изучавањима старе српске књижевности нема обимнијих радова о плачу, тако да и поетика овог жанра није у потпуности конституисана. О овом проблему говорили су Миодраг Пурковић¹¹, Ђорђе Трифуновић¹², Смиља Марјановић-Душанић¹³, док је Драгиша Бојовић¹⁴ *Антологијом плача* умногome помогао да се битан, а запостављен књижевни жанр постави на место које му припада. Овом антологијом дао је значајан допринос изучавању старе српске књижевности и поетике плача. Последња разматрања о плачу проналазимо у књизи Александре Костић Тмушић¹⁵. Рад *Поетика плача у житијима Светога Саве* ослања се на поменута истраживања и настоји да пружи свој допринос изучавању истог.

У старој српској књижевности, иако има одлике жанра, плач се најчешће појављује у склопу веће целине, као што је житије или похвала. Када је уткан у већу целину, плач има функцију поджанра. Монах Атанасије¹⁶ над отвореним гробом Светог Саве казује плач који прелази у похвалу, „док се краљ Владислав плачући моли“.¹⁷ Свети Сава је први увео плач у српску књижевност. Два плача „у његовом *Житију Светог Симеона*, до сада у жанровском смислу препознати, откривају писца плача, умиљенија и покајања“.¹⁸ Поред Светог Саве, плач познају сви писци у старој српској књижевности. Код неких је мање, а код неких више развијен, али он стоји вешто уграђен у дело. Код Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија наилазимо на опште познате плачеве, док највише плачевних похвала имамо код Данила Другог. На наше средњовековне писце умногome су утицали библијски *Плач Јеремијин* и многи Богородичини плачеви за Исусом.

Слободно можемо рећи да феномен суза и плача спада у мистичне појаве. „Сузе и плач представљају израз задобијања Божије љубави, а предуслов тога је страх од Господа.“¹⁹ Свети оци су много говорили о овом феномену. Тако Свети Антоније Велики казује: „Страх пак рађа и плач, а плач рађа мужевност. Ова слабост божанствене

9 Бојовић 2011, 11

10 Исто, 14

11 Пурковић 1985, 94

12 Трифуновић 1990, 250-252

13 Марјановић-Душанић 2004, 598-599

14 Бојовић 2011

15 Костић Тмушић 2017

16 Драгиша Бојовић је у раду *Доментијанов опис преноса моштију Светога Саве у светлу Христових празника* (2017) упутио на позајмицу из *Канона пасхе* Јована Дамаскина, која се налази у Доментијановом делу. Тиме је доказао да је Доментијан познавао и користио дело Светог Јована Дамаскина.

17 Бојовић 2011, 12

18 Исто, 12

19 Костић Тмушић 2017, 180

љубави далеко је слађа од медовог саћа.²⁰ Велики узор српских писаца, Свети Јован Лествичник о овоме говори: „Ако си достигао плач, чувај га свом снагом, а сузе које произилазе из страха заузимају се за нас.“²¹ Овоме можемо да додамо да су средњовековни писци Доментијан и Теодосије одлично разумели шта је плач и у своја дела су верно унели овај феномен.

Плач у својој структури има елементе поезије, те се долази до закључка да су српски средњовековни писци били и песници, а то се односи, пре свих, на Доментијана. Његова свест „о поезији и њеној светости огледа се и у пишчевом односу према књижевној традицији.“²² Изучавајући дела светих отаца и свог претходника Светог Саве, Доментијан је у структуру свог дела уградио елементе плача.

Први плач се налази у структури посланице коју су упутили Сави родитељи, са молбом да дође са Свете Горе у Србију како би га видели. Ово је плачевна посланица Савиних родитеља.²³ Мада су се родитељи помирили са Савином одлуком да напусти световни живот и да се посвети Богу, када су то прихватили као Божију вољу, написали су му писмо у коме су исказали сву тугу и бол:

Ако се тако изволи Господу о теби, чедо наше љубимо,
дођи и тако к нама, да видимо твоје Богом посвећено лице,
и наситивши се твоје красне лепоте,
растргнућеш многе жалости од срдаца наших,
и зауставићеш многосузне изворе од очију наших (...).²⁴

Родитељи Саву називају „чедо љубимо“ и моле да дође како би им својим ликом помогао да растерају тугу и жалост и велике сузе због његовог одласка. У овом плачу се преплићу елементи љубави са елементима страха од Бога. У контексту провејава Анина и Немањина мисао да је њихов син Божији слуга и да је он изабран од самог Господа још од утробе Анине да буде син светлости. Са великом тугом позивају своје чедо да их посети. У незнању да ће га икада видети, тугују за њим, иако су свесни да је он *Богом изабрани слуга*, коме је место у манастиру, међу монасима и слугама Христовим. Поред тога, имамо и веома развијену симболику; присутни су симболи сунца, неба, звезде Данице и осталих звезда, дакле, симболи светлости. Ови симболи представљају осветљен пут ка Царству Небеском. Ђорђе Трифуновић каже да „највећи дар духовних жеља је и светла зрака“.²⁵ Овај симбол се састоји из златних и сјајних жица које су затегнуте кроз васељену.

Симболи су код Доментијана у сталном кретању. Они се крећу од најмањег ка највећем и обрнуто, и са једне стране имају улогу да нам ближе појасне дело, док са друге, код Доментијана се управо кроз симболе види она света светлост коју не поседује ниједан наш писац. Светлост је, како Доментијана, тако и личности о којима пише, узносила до највиших висина.

У последњем сегменту плача исказани су и страх и љубав, и вера и нада. Страх рађа љубав, љубав рађа веру, а вера рађа наду. И када се све ово уклопи, долази се до идеала и савршенства; до Бога. То је и суштина живота на овом свету.

20 Антоније Велики 2009, 28

21 Јован Лествичник 2006, 79

22 Бојовић 2009, 31

23 Бојовић 2011, 25

24 Доментијан 1988, 66

25 Трифиновић 1963, 28

Други плач уткан у структуру *Житија Светога Саве* изговара монах Атанасије, ученик Светог Саве, на гробу свог учитеља. Када су отворили гроб Светог Саве, видели су нетрулежне кости, „значи, тело је остало сачувано, Сава је светац“²⁶, тада Атанасије изговара плач:

(...) О, велика је Божја сила, и неисказана су његова чудеса,
јер се не распаде ни гроб онога који љуби Бога и чини вољу његову,
ни земља не могаде задржати но му још у животу његову
и сама морска пучина послужи,
а после смрти земља се не дотаче његова богоносна тела (...)²⁷

Овај плач је пун радости. Плаче и радује се што ће их Свети Сава чувати до краја века, диви се чуду што тело није иструлело и хвали Божију силу. За Светог Саву говори да је још за живота у овом свету чинио чуда, тако да је та светост добила потврду од Господа кроз нетрулежно тело. Постоје и сузе које одражавају радост, срећу и духовно испуњење. По речима Светог Јована Лествичника „човек који се обукао у блажени и благодатни плач као у свадбену хаљину, стиче познање духовног смеха душе“²⁸. Доментијан је кроз Атанасијев плач показао духовно савршенство.

Као и његов претходник Доментијан „и Теодосије је био књижевни и богословски образован, што се и огледа у стилу писања“²⁹. У односу на Доментијана, Теодосије у свом делу има знатно више плачева. Већ на почетку *Житија Светог Саве* наилазимо на плач. Овај плач изговарају слуге Стефана Немање када им је Сава дао своју световну одећу, своју ошишану косу и писмо за његове родитеље. Тада су слуге оплакивале Саву као да је умро:

О, невоље од тебе, господару,
шта ово учини нама,
јер грчи си нам сад после наласка него кад пре тога од нас побеже!
О, наласка горег од губљења!
О, ризо, жељенога, жељњима запаљење!
Како да те понесемо?³⁰

Ово је плач који је садржан из реторских питања. Глас „о“ има функцију да дочара патњу слуга. Казују да им је велика невоља што су га пронашли, а он се замонашио. Питају се како и на који начин да га понесу. Осећају велики грех у себи и да им је управо та грешност учинила да их сан свлада и да не примете његову намеру. У плач су уткани и библијски цитати. Помиње се цитат из *Књиге постања*, где се слуге осећају преваренима. Сава је њих преварио, као што је Јаков преварио Исака. Помиње се и праведни Јов, и Теодосије овде каже да та ноћ, у којој су преварене слуге, треба да остане тамна, а не да то буде ноћ обасјана месечином.

Слуге плачу и ридају из неколико разлога. Плачу због Растка који је млад одлучио да оде у манастир, плачу због родитеља и браће који ће туговати и жалити. Жалиће толико да ће да обуку одећу која се носи када си у жалости. Родитељима носе

26 Маринковић 1998, 150

27 Доментијан 1988, 227

28 Јован Лествичник 2006, 83

29 Костић Тмушић 2014, 519

30 Теодосије 1988, 114

такав дар који у њима неће да изазове радост, срећу и весеље, већ тугу, бол и ридање. На крају, плачу због себе самих, јер не знају како ће њихов владар да реагује на пропуст који су учинили; плачу јер га нису послушали када им је рекао да доведу његовог сина, макар везаног.

Када је Сава одлучио да оде у своју земљу, изговара плач. Свети Сава плаче што привремено одлази у земљу рођења и што напушта Свету Гору, која је за њега представљала сам рај на земљи. Ово није класични плач, већ је молитва са елементима плача. Прво иде плач са гласом „о“, који представља вапај из дубине душе, затим плач прелази у молитву:

О, колико се добара лиших, ја јадник!
О, колико богатство –
да се без бриге светске Богу молим
замених за ништавило славе људске!
Тешко мени, тешко мени,
ко да ме оплакује,
где падох и шта добих!³¹

Самим одласком из Свете Горе, Сава ће бити лишен свих добара. Он не може да схати како се зарад неких ситних задовољстава удаљава од молитве и духовног живота. Уместо да се моли, он замењује то светском славом, за коју сматра да њему, као монаху, није потребна.

Након плача, као што је речено, следи молитва Господу и Богородици да га не презру због овог његовог чина. Теодосије са великом љубављу гради ликове својих јунака, који своје животне недаће решавају молитвом и плачем. Управо се кроз истинске сузе они крепе и уздижу још више ка Господу.

Последњи плач у овом житију је плач краља Владислава на гробу Светог Саве. Краљ Владислав изговара плач који је и молитва. Он пати што мошти Светог Саве не почивају у његовој земљи. Краљ себе сматра кривим што се Свети Сава престадио у туђој земљи. Сматра да су његова сагрешења утицала на то. Краљ Владислав се на гробу Светог Саве исповедао, тражио је опроштај и молио га је да му опрости. Све ово је изговарао са тешким сузама:

Знам, оче, моје те сагрешење најпре учини бегунцем од мене
и отера те да се ван свога ти отачаства престадиш,
и сада опет чини да царево срце буде тврдо и да нам те не да.³²

Поред тога што сматра себе кривцем што Свети Сава не почива у својој земљи, сматра да није достојан да цар Асен, његов таст, дозволи да се мошти светитеља пребаце у Србију. Краљ Владислав не плаче само због себе, већ због целог народа. Он је, као владар, у обавези да, поред личне жеље, испуни и жељу свог народа.

У Доментијановом *Житију Светог Саве* има више описа догађаја плача, неголи самог плача. Два описа догађаја колективних плачева су доминантна у делу. Овим описима догађаја Доментијан дочарава како је народ у Србији плакао и туговао због Савиног останка на Светој Гори, какав је плач био у народу када су дочекали Симеонове мошти и како је плакао Свети Сава. Доментијан у првом опису догађаја плача даје слику

31 Теодосије 1988, 200

32 Исто, 252

Савиног пострига, у другом и трећем појашњава Савину жалост, која је пропраћена и радошћу због Симеоновог упокојења и жалост због упокојења Стефана Првовенчаног. Последњи опис догађаја плача је када је Сава био на ходочашћу у Светој земљи.

Родитељи и сав народ у Србији, када су добили потврду о Савином останку на Светој Гори, плакали су:

А родитељи његови чувши речи посланих,
жалосно заплакаше са свима изабранима својима,
и обукоше се у хаљине жалости сами и све слуге њихове.³³

У целој земљи је завладала општа туга. Толико су жалили да су родитељи и сви дворјани и својим одежама показивали жалост. Туга која је завладала у народу је била неописана и нечувена, јер се није дешавало да се толико жали за неким. Колико је све то било тешко показује и чињеница да су састављене песме које одражавају бол.

Насупрот овом опису догађаја, који је завио у црно целу земљу, имамо опис који је и узрадовао. Овај опис дочека Симеонових моштију садржи сузе и плач који је попут олакшања.

Толика је срећа наступила у народу
да су то исказали „топлим сузама“
и радошћу дршћући слатким уснама целиваху
и горким сузама кропљаху.³⁴

Колика је срећа наступила, направили су славље и радовали су се и у души и у телу. Доментијан сада, као што је то урадио и са самим плачевима, супротставља плач који произилази из туге и жалости, и плач који произилази из радости и среће. То је Доментијаново умеће.

У опису догађаја индивидуалног плача Светог Саве имамо три момента.³⁵ Драгиша Бојовић закључује: „Први и последњи забележени Савин плач тако припрема необичну симболику. Након првог плача он, остављајући све овоземаљско, одлази из Србије, а након последњег он креће у Србију у коју, због упокојења у Трнову, неће стићи.“³⁶ Први моменат је када је Растко у олтару манастира Светог Пантелејмона постригао своју косу. Растко се растаје са својим пређашњим животом и, колико год се радовао због приближавања Богу, у овом тренутку је оплакао свој световни живот и кроз тај плач је добио очишћење и просветлење. Кренуо је новим путем, који кроз молитву, одрицања и трпљења, води у живот вечни:

А он уђе у свети олтар по првом прошењу,
и ту принесе жртву Господу своме,

33 Доментијан 1988, 64

34 Исто, 115

35 У тексту *Зашто је плакао Свети Сава* (2011) Д. Бојовић говори када, зашто и на који начин је плакао Свети Сава. Даје нам јасну слику и саму типологију плача код Светог Саве. Д. Бојовић говори да у „историјском и хронолошком следу Светог Саву први пут затичемо како плаче на очевом двору, пре одласка на Свету Гору.“ (Бојовић, 2011, стр. 128). Затим, Бојовић наводи када и у којим ситуацијама је Свети Сава плакао, по Доментијану. Након самог прегледа плача код Светог Саве, Бојовић закључује, што се и доказало у нашем истаживању, да је по Теодосију, Свети Сава више плакао, односно, да Теодосије посвећује више места плачу Светог Саве.

36 Исто, 141

горким и великим сузама омочи свето светилиште,
и уподоби се Господу своме.³⁷

Наредни опис догађаја Савиног плача је због престављења Симеоновог. У овом опису Савина осећања су помешана. Плаче што се растаје са оцем, плаче и због радости, јер је видео како се његов отац, у великој љубави, без бола, само преселио на други свет. Био је задивљен тим чином.

А чудоносни и богосветли пак кир Сава,
непрестано точаше различне,
радосне и скрбне изворе суза:
радосне, јер виде родитеља свога
тако пресавршена сваким врлинама.³⁸

Када је Сава дошао код брата Стефана који је био на самрти, Доментијан је описао догађај плача који је наступио код Светог Саве. Тада је Сава пролио топле сузе и њима је квасио лице свога брата. Оно што је битно за овај опис је што је у том тренутку Сава замонашио брата, тако да се Стефан Првовенчани упокојио као монах Симон.

(...) целивајући његова свељубазна уста,
и квасећи топлим сузама богољубиво лице његово,
узашиљући из дубине срца свога душевно ридање ка вишњему,
и својим светим рукама обуче га у велики анђеоски образ.³⁹

Последњи опис догађаја плача који је Доментијан приказао јесте плач Светог Саве на Исусовом гробу. Сава је путовао по Светој Земљи и на гробу Христовом је излио сузе. Доментијан сликовито, са великом побожношћу описује да Свети Сава није плакао због туге, већ због радости што га је Господ удостојио да ходи путем којим је Син Његов пролио Своју крв. Све што је Исус „окропио“ својом крвљу:

ту верни слуга његов оброси срдачним ридањем
и омочи прегорким сузама.⁴⁰

Наиме, Сава је овом приликом осетио као да се још за време овдашњег живота спојио са оним кога је све време тражио, коме је стремио и коме се надао.

Плачем је Доментијан обогатио житије, тако да оно прозно и наративно поприма свој пуни смисао. У Доментијановим „реченицама, у речима, у словима, у њиховој звучности, каденцији, има не само поетичног, већ и музичког“.⁴¹

Теодосије Хиландарац више од свог „претходника Доментијана актуелизује стварносни смисао, обичним детаљима враћа значај, наративну функционалност и привлачност. Савин лик из наддетерминантног и божанског преводи у реалан антрополошки систем. Преузетој грађи стваралачки приступа“⁴². Управо се у овим

37 Доментијан 1988, 61

38 1988, 99

39 Исто, 167

40 Исто, 171

41 Кашанин 1975 194

42 Јухас-Георгиевска 2012, 28

реченицама крије суштинска разлика између ова два писца, те се то огледа и описима догађаја плача. У Теодосијевим житијима проналазимо више описа догађаја плача. Ови описи имају функцију да дочарају и приближе читаоцу духовно стање личности које их казују. Теодосије на неколико места описује догађаје колективних плачева и они одражавају стање родитеља и народа због Растковог одласка у Свету Гору, његовог замонашења и одлуке да не жели да се врати у Србију ни да посети своје родитеље. Имамо и један опис догађаја плача народа када је Свети Симеон донесен у Србију и када је из његових моштију потекло миро.

Први опис се дешава када је Сава отишао у Свету Гору и тада:

Сви плакаху и ридаху много;
родитељи сина, браћа брата,
слуге господара са криком дозиваху ради утехе у жалости,
падајући све више у очајање,
јер их до безумља довођаше страдање њихова господара
и красота младога узраста.⁴³

У овом опису се даје слика двора Стефана Немање и понашање најближих Расткових људи. Они су ридали и жалили млад живот који је одлучио да своју младост посвети Богу.

У наставку плача Немањиних слугу, када је Сава предао своју одећу, одсечену косу и писмо за родитеље (о овом плачу смо говорили), имамо и опис догађаја плача Саве, који је на кули стајао, и плач слуга, који су га гледали одоздо: „и још дуго плакаху, онај горе на кули, а ови доле на земљи, да би се и неосетљиви камен ражалио“.⁴⁴ Ово је занимљив опис, који открива и духовно стање Светог Саве. Њему није било лако да се одрекне световног живота и био је свестан какав је бол задао, пре свега, својим родитељима. Међутим, љубав према Богу је преовладала.

Наредни опис догађаја плача дат је када се Сава попео на врх Атона. Описује нам Савину радост што је успео да се домогне жеље која је дуго у њему тињала:

и радосним и топлим сузама довољно тај свети врх одваждивши,
која ли благодарења не говораше Богу,
који га је удостојио да се попне на њега.⁴⁵

Овај плач није одраз туге и бола, већ радости и среће што га је Бог удостојио да добије монашки чин.

Плач који је уследио након доласка слугу Немањиних са Свете Горе препун је туге и очајања. Над писмом које је Сава послао плакали су и веома су тешко родитељи и браћа поднели да:

Мач пробадаше њихове душе, и када разумеше што о њему прочиташе шта нису радили и шта нису хтели себи учинити!

(...) Рикаху с плачем од бола срца,
и са уздисањем,
као лавови чупајући ноктима из средине утробе дозиваху љубљенога,

43 Теодосије 1988, 108

44 Теодосије 1988, 115

45 Исто, 117

узимаху власи, подизаху ризу као неко благо и разгребљиваху као плен,
и кропећи их сузама целиваху, као исцељење очима прилагаху,
и још више се узбуђиваху,
плач силан и ридане много јаче од првога
са свима благороднима саставивши.⁴⁶

Ово је један од најпотреснијих описа догађаја плача. Родитељи нису могли да поднесу чин свога сина. Понашали су се као да више није међу живима. На крају, Теодосије завршава реченицом да се никада не прежалe људи који оду у манастир. Много се тешко подноси када се живот посвети трпљењу, молитви и посту. Мало ко схвата да је и венчање са Богом Богу исто тако мило као и брачни живот у свету и да је подједнако тежак живот и у свету, и у монаштву.

Следећи опис догађаја плача се односи на Савино друго писмо које је послао. Стефан Немања је и тада плакао, међутим, чини се да се помирио са одласком синовљевим, чак се и дивео речима које је Сава написао:

Тек после, укротивши сузе, могаде га прочитати.
Дивео се саставу и сили речи,
и разумевши укор у младићу који се због богатства ожалостио
и за Христом није пошао, прослављаше због тога сина и учитеља.⁴⁷

У овом делу Стефан Немања разуме сина зашто га позива да напусти богатство и славу овоземаљску. У том тренутку је добио просветљење и прослављао је свог сина, а и свог учитеља. Веома је занимљива ситуација када Стефан Немања за свог младог сина помишља да му је учитељ и путоводителј.

Стефан Немања је након извесног времена одлучио да напусти престо, да свом сину Стефану преда вођење државе и да се замонаши. Будући да је провео неко време у монаштву у својој земљи, због превелике љубави за својим сином Савом, одлази за Свету Гору. Када је објавио своју одлуку:

Синови његови и синови синова,
и сви благородни у Господу по телу сродници,
плакали су и жалили и раздирали ризе,
и шта нису чинили и какве умиљене речи не изговараху
којима би га могли зауставити.⁴⁸

Деца и народ Стефана Немање тешко су поднели његово напуштање престола, а чини се да су још теже поднели одлуку о његовом одласку из земље. Молили су га и убеђивали да не одлази, међутим, у томе нису успели. Ипак, када је био у Србији, у манастиру, могли су да га виђају и да се саветују, а његовим одласком би га поново изгубили. То им је нанело велики бол.

Када је Свети Симеон отишао у Свету Гору, сусрет са сином је изазвао јаке емоције. Обојица нису могла ни реч да проговоре од узбуђења. То је био дирљив сусрет, који је изазвао буру осећања:

46 Исто, 120

47 Исто, 126

48 Исто, 128

А када је дошао старац к себи,
многим сузама обливаше жељену сврту главу љубљенога сина,
грлећи је, љубећи је и на срце притискајући.⁴⁹

Овај догађај је због радости и среће који су проистекли из вишевременог одвојеног живота оца и сина. Сусрет оца и сина је био веома дирљив, а њихов растанак је био тежак за Светог Саву. Наиме, након краћег боловања, Свети Симеон је предао своју душу Господу. У том тренутку:

Љубљени син припаде на свечасно лице очево,
и место топлим водом врућим сузама ово уми,
а тако исто му преподобне му руке уми многим сузама.⁵⁰

То није било ридање, већ тихо плакање из дубине душе, а толико је било суза да је, уместо да оца умије водом, учинио многим сузама.

На молбу Стефана Првовенчаног, мошти Светог Симеона су пренесене у Србију, у манастир Студеницу. Велики број људи се окупио да се поклони свом владару и заступнику пред Господом. Будући да је било мноштво народа, од плача и суза, Свети Сава није могао да заврши службу. Замолио је брата, краља Стефана и окупљени народ да прекину са плакањем. Тада се десило једно од чуда које је учинио Свети Симеон:

И гле, опет, слика на зиду,
подобје часнога лика преподобнога,
која је била у цркви и у трпезарији насликана.⁵¹

Ово је занимљив опис догађаја плача и због тога што је сведочанство да је већ тада Студеница била живописана. Лик Светог Симеона налазио се и у цркви и у трпезарији. Имамо поређење са *Библијом*, са причом где је Бог из камена источио воду. Писац нам говори када је то Бог учинио, зашто не би сатворио чудо и да из фреске проистекне миро. Српски народ се упоређује са Израиљем. У нашим житијима се развија схватање о српском народу као библијском, изабраном народу.

Видевши опет ово, самодржац и благородни који су с њим дошли,
чудо што чудеса превасходи, плачем плач подизаху.
Бојећи се светога у олтару, без метежа, हुтећи,
кропљаху земљу сузама.
А часно и свето миро било је сабирано у часне златне
и сребрне посуде, док је свети божанствену службу свршио.⁵²

Због чуда које је Бог начинио, народ је плакао од среће и дивљења. Док је Свети Сава служио литургију, свето миро је точено у златним и сребрним посудама. Када је завршио службу, Свети Сава је целивао свету руку свога оца и кропио је сузама. За то време је изговарао пригодне песме. Овај несвакидашњи догађај је изазвао плач који је одраз благостања и велике вере у Божију милост.

49 Исто, 130

50 Исто, 144

51 Исто, 166

52 Исто, 166

Сузе, риданња и плач су феномен који је као елемент преузет из реалних животних тренутака и ситуација. Међутим, плач у старој српској књижевности не представља обичне сузе које су изазване неком свакодневном невољом и недаћом, неком увредом, или очајем због материјалних потешкоћа. Дакле, „дар плача и суза у хришћанству се сматра једним од највећих Божјих дарова, јер означава покајање, опроштај и Божју милост.“⁵³ Сузе, риданње и плач су мистичне појаве и оне су одраз жеље за задобијањем љубави Божије. Поред тога, само задобијање љубави Божије следи након страха од Бога. Сви наши средњовековни писци су добро знали за овај феномен и веома вешто су га унели у структуру свог књижевног опуса, посебно у структуру жанра житија и жанра похвале.

Веома је битно да разумемо да књижевност средњег века не можемо никако да посматрамо статично. Колико год се говорило о стабилности жанрова, књижевни облици, па и сами закони, ипак су еволуирали. Књижевно дело у старој српској књижевности остварује се у жанру, не толико као „ауторизован књижевни производ, не као аутономна књижевна индивидуалност која би се, у начелу, могла и супротставити систему, стварајући упркос норми и канону свој сопствени израз.“⁵⁴

У старој књижевности жанрови су, поред књижевних функција, имали и ванкњижевне. Они су одређивани својом употребом у богослужењу, у правној и дипломатској пракси, као и у околностима кнежевског начина живота. Када се сагледају сви ти системи, „најважнији принцип јесте хијерархијска потчињеност једних текстова другима, у зависности од првобитне светости и актуелне функције датог текста.“⁵⁵ Жанрови не живе независно један од другог, већ сачињавају одређени систем, који се мења историјски. Они сачињавају један одређени систем на основу тога што су „плод читавог једног сплета узрока, а и зато што између њих постоји узајамна повезаност у којој они подржавају постојање један другог и у исто време конкуришу један другом.“⁵⁶

У старим српским житијима, као што смо и приказали на примерима двојице писаца, плач као жанр, у овим случајевима као поджанр, може да буде колективни и индивидуални. Мотив колективног, групног плача имамо код Светог Саве, и то онда када се Стефан Немања опрашта од своје деце и окупљеног народа, онда када се одриче престола. Затим, на колективни плач наилазимо код Теодосија када родитељи, властела и слуге плачу што је Растко отишао у манастир и замонашио се. Ово је, са једне стране, један од најпотреснијих, а са друге, један од најлепших и најуспелијих колективних плачева у нашој књижевности. Он осликава психичко и емоционално стање родитеља који, иако верују свим својим срцем у Господа, тешко могу да прихвате чињеницу да ће њихово дете провести живот у посту, молитви, покајању, одрицању и скрушености.

Дакле, сузе и плач не морају да буду „само израз молитвене скрушености, него се јављају и као одраз реалних ситуација и психичких расположења из свакидашњег живота.“⁵⁷ Потврда за овај исказ је управо поменути колективни плач код Теодосија. Код Теодосија се на најбољи начин кроз плач и описе догађаја плача дочарава психичко и духовно стање његових јунака; јер разликује се плач који је производ тренутне животне ситуације и психичког стања од плача који је производ скрушености и жеље за придобијањем Царства Небеског, а пут ка Царству Небеском најбоље се огледа у Доментијановим плачевима.

53 Бечејски 2012, 543

54 Богдановић 1991, 107

55 Наумов 2009, 9

56 Лихачов 1972, 52

57 Мулић 1974, 141

Доментијан је тај пут, иако кроз сузе, осветио симболима светлости, као што су сунце, небо, звезде. Кроз ове симболе наслућује се сам страх и љубав, вера и надање. Када се сагледају симболи који одражавају стање јунака, долази се до идеала и савршенства, а то је сам Бог. У Доментијановим плачевима је исказана сва његова осећајност, лирски и поетски израз. Доментијан на више места описује како је плакао Свети Сава. Када се говори о индивидуалним плачевима, посебно место у старој српској књижевности заузимају два плача, која својом лепотом исказа, емотивним изразима и великом лиричношћу стоје на самом врху овог жанра. То су плачеви са истим мотивом, мотивом љубави према родитељима. Један од њих је плач Светога Саве над упокојеним оцем, о коме смо и говорили, а други је плачевна похвала краља Милутина над одром своје мајке. Плачеви су испуњени жалошћу за одвајањем од родитеља, али и надом и вером у живот вечни. Према мишљењу М. Мулића, ова два плача се разликују по томе што Свети Сава „гласно“ плаче, док краљ Милутин „благосрдно“ плаче.⁵⁸ Оба ова плача су у монологу и садрже и реторска питања, а на крају прелазе у похвалу.

Плач је књижевна творевина која изазива сва племенита осећања која су могућа у људској души. Као и код јунака који ридају и плачу, тако су и код читалаца помешана осећања. Међутим, она на крају, ипак, воде у веру и наду у спасење, у живот вечни и задобијање Царства Небеског.

Извори

Антологија плача. (2011): Приредио Драгиша Бојовић. Београд: Просвета.

Библија – Свето писмо Старог и Новог Завета (2005): Ваљево: Глас цркве.

Доментијан – Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона (1988): Приредила проф. др Радмила Маринковић. Београд: Просвета; СКЗ.

Молитве Светога Саве. (2002): Приредио Драгиша Бојовић. Ниш: Центар за црквене студије: Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Теодосије – Житија (1988). Приредио Димитрије Богдановић. Београд: Просвета; СКЗ.

Литература

Антоније Велики, свети: (2009). „Поуке Светог оца нашег Антонија о животу и Христу, преузете из животописа који је саставио свети Атанасије и из 20 посланица и 20 слова преподобнога“. У: *Добротољубље* – том 1 (стр. 17-31). Београд: Света Гора Атонска.

Бечејски, Мирјана (2012). „Поетика и теологија плача – Драгиша Бојовић (ред.): *Антологија плача – од Светога Саве до Патријарха Пајсија.* У: *Црквене студије.* (бр. 9; стр. 543-550). Ниш: Центар за црквене студије.

Богдановић, Димитрије (1986). „Предговор“. У: *Свети Сава – Сабрани списи* (стр. 9-30). Београд: Просвета; СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1988). „Предговор – Теодосије“. У: *Теодосије – Житија* (стр. 9-39). Београд: Просвета; СКЗ.

Богдановић, Димитрије (1980). *Историја старе српске књижевности.* Београд: СКЗ.

Бојовић, Драгиша (2009). *Трпеза премудрости.* Београд: Рашка школа; Ниш: Центар за црквене студије.

Бојовић, Драгиша (2011). „Зашто је плакао Свети Сава“. У: *Антологија плача*. (стр. 127-141). Београд: Просвета.

Бојовић, Драгиша (2017). „Доментијанов опис преноса моштију Светога Саве у светлу Христових празника“. У: *Годишњак Катедре за српску књижевност и јужнословенске књижевности за школску 2016-2017*, година XII. (стр. 43-54). Београд: Филолошки факултет.

Јован Лествичник, свети. (2006). *Лествица*. Ваљево: Књиготворница Логос.

Јухас-Георгиевска, Љиљана (2012). „Предговор: Житијна дела Стефана Првовенчаног, Доментијана и Теодосија“. У: *Стефан Првовенчани, Доментијан и Теодосије*. (стр. 7-37). Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.

Кашанин, Милан (1975). *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.

Костић Тмушић, Александра (2014). „Богослужбене песме у житијном опусу јеромонаха Доментијана и Теодосија Хиландарца“. У: *Црквене студије*. (бр. 11; стр. 513-526). Ниш: Центар за црквене студије.

Костић Тмушић, Александра (2017). *Поетски елементи у српској хагиографској књижевности*. Косовска Митровица, Ниш: Филозофски факултет, Међународни центар за православне студије.

Лихачов Сергејевич, Димитрије (1972). *Поетика старе руске књижевности*. Београд: СКЗ.

Маринковић, Радмила (1998). *Светородна господа српска. Истраживање српске књижевности средњег века*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Маринковић, Радмила (2001). „Теолог и филолог пред старим текстом“. У: *Даница-српски народни календар за годину...* (год. 8 (2001): стр. 66-77). Београд: Вукова задужбина.

Марјановић-Душанић, Смиља (2004). „Смрт и светост“. У: *Приватни живот у српским земљама средњег века*. (стр. 598-599). Приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић. Београд: Сlio.

Мулић, Малик (1974). „Књижевна етикеција у старој српској књижевности (према етикецији у староруској књижевности)“. У: *Зборник за славистику* (број 6/1974; стр. 128-144). Нови Сад: Матица српска.

Наумов, Александар (2009). *Старо и ново. Студије о књижевности православних Словена*. Ниш: Центар за црквене студије.

Пурковић, Миодраг (1985). *Српска култура средњег века*. Београд: Пешић и синови.

Станчев, Красимир (1982). *Поетика на староџгарската литература*. Софија: Наука и изкуство.

Трифуновић, Ђорђе (1963). „Доментијан: Предговор“. У: *Доментијан* (стр. 9-38). Београд: Нолит.

Трифуновић, Ђорђе (1990). *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.

Шпадијер, Ирена (1996). „Проблем жанра у средњовековној књижевности“. У: *Књижевна историја* (број 100; стр. 365-373). Београд: Вук Караџић.

Aleksandra Kostić Tmušić

POETICS OF JEREMIAD IN SAINT SAVA'S HAGIOGRAPHIES

The poetics of jeremiad in Old Serbian literature was not sufficiently researched, and this work was aimed at perceiving jeremiads in Domentian's and Theodosius's Hagiographies of Saint Sava, in order to bring closer this genre, or subgenre to the modern reader. Domentian and Theodosius are the greatest writers of the Serbian Middle Ages, they have shaped the patterns of genres which were set by Saint Sava, and for this reason the jeremiads in their hagiographies of Saint Sava are topic of research, analysis and interpretation.